

**XX ASR OXIRI - XXI ASR BOSHLARIDA BARQAROR RIVOJLANISH
VA ETNO-IJTIMOIIY MUAMMOLAR**

Andijon shahar 1 son texnikumi

Tarix fani o'qituvchisi

Bakirova Odinaxon Xabibuloyevna

+998872501390

oydinim1390@gmail.com

Андижон шаҳар 1 сон техникуми

Тарих фани ўқитувчиси

Бакирова Одинахон Хабибулойевна

+998872501390

oydinim1390@gmail.com

Аннотация

В данной статье проводится глубокий анализ формирования концепции устойчивого развития и сложной взаимосвязи между устойчивым развитием и этно-социальными проблемами (этнические конфликты, миграция, культурное разнообразие, расизм, социальное неравенство) в конце XX — начале XXI века (примерно 1980–2010 годы). На основе ключевых документов, таких как Доклад Брундтланд (1987), Саммит в Рио-де-Жанейро (1992), Цели тысячелетия в области развития (MDGs) и Цели устойчивого развития ООН (SDGs, 2015), рассматриваются три опоры устойчивого развития (экономическая, социальная и экологическая).

Глобализация, этническая напряжённость, миграционные потоки и проблемы социальной интеграции анализируются с точки зрения их влияния на устойчивое развитие. Материал иллюстрируется глобальными, региональными (Африка, Европа, Центральная Азия) и локальными примерами. Статья предлагает научно-теоретические и практические

рекомендации на основе международных исследований, документов ООН и эмпирических данных.

Ключевые слова: устойчивое развитие, этно-социальные проблемы, глобализация, этнические конфликты, миграция, культурное разнообразие, ЦУР, коренные народы, Центральная Азия.

Annotatsiya

Ushbu maqola XX asr oxiri va XXI asr boshlarida (taxminan 1980–2010-yillar) barqaror rivojlanish konsepsiyasining shakllanishi va etno-ijtimoiy muammolar (etnik mojarolar, migratsiya, madaniy xilma-xillik, irqchilik, ijtimoiy tengsizlik) oʻrtasidagi murakkab oʻzaro bogʻliqlikni chuqur tahlil qiladi. Brundtland hisoboti (1987), Rio sammiti (1992), BMTning Mingyillik rivojlanish maqsadlari (MDGs) va Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs, 2015) kabi asosiy hujjatlar asosida barqaror rivojlanishning uch ustuni (iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik) koʻrib chiqiladi. Globalizatsiya, etnik keskinliklar, migratsiya oqimlari va ijtimoiy integratsiya muammolari barqaror rivojlanishga qanday taʼsir etishi global, mintaqaviy (Afrika, Yevropa, Markaziy Osiyo) va mahalliy misollar bilan yoritiladi. Maqola xalqaro tadqiqotlar, BMT hujjatlari va empirik maʼlumotlar asosida ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit soʻzlar: barqaror rivojlanish, etno-ijtimoiy muammolar, globalizatsiya, etnik mojarolar, migratsiya, madaniy xilma-xillik, SDG, mahalliy xalqlar, Markaziy Osiyo.

Kirish

XX asrning ikkinchi yarmida insoniyat global muammolar bilan yuzlashdi: ekologik inqiroz (iqlim oʻzgarishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi), aholining portlashdek oʻsishi, resurslar tanqisligi, qashshoqlik va ijtimoiy tengsizlik. Bu muammolar barqaror rivojlanish gʻoyasini shakllantirishga turtki boʻldi.

1987 yilda Gro Harlem Brundtland raisligidagi komissiya “Bizning umumiy kelajagimiz” hisobotida barqaror rivojlanishni **hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish, kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatini cheklamasdan** deb ta’rifladi. 1992 yilgi Rio-de-Janeyro Yer sammiti (UNCED) bu konsepsiyani xalqaro siyosatga aylantirdi: Agenda 21, biologik xilma-xillik va iqlim o‘zgarishi konventsiyalari qabul qilindi. XXI asr boshlarida MDGs (2000), so‘ngra 2030 yilgacha SDGs (2015) qabul qilindi. Bu hujjatlar iqtisodiy o‘shishni ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashtirishni maqsad qildi.

Barqaror rivojlanishning ijtimoiy ustuni etno-ijtimoiy muammolarni markazga qo‘yadi. Etnik mojarolar, migratsiya, identifikatsiya inqirozi va kamsitish rivojlanishni to‘xtatadi, resurslarni yo‘q qiladi va ijtimoiy barqarorlikni buzadi. “Hech kimni ortda qoldirmaslik” (Leave No One Behind) tamoyili SDGlarda aynan shu muammolarga qaratilgan.

Barqaror rivojlanishning tarixiy va nazariy asoslari

- **1972 yil Stokgolm konferensiyasi** va “O‘shish chegaralari” hisoboti ekologik muammolarni birinchi global miqyosda ko‘tardi.
- **1987 Brundtland hisoboti** — konsepsiyaning asosi.
- **1992 Rio sammiti** — uch ustun tamoyili mustahkamlandi.
- **2002 Йоханнесбург** va **2012 Rio+20** sammitlari ijtimoiy inkluzivlikni kuchaytirdi.
- **2015 SDGs** — 17 maqsad, 169 vazifa. SDG 10 (tengsizlikni kamaytirish), SDG 16 (tinchlik va adolat), SDG 2 va 4 (mahalliy xalqlar uchun maxsus ko‘rsatkichlar) etno-ijtimoiy masalalarga bevosita bog‘liq.

Barqaror rivojlanish nafaqat ekologik, balki ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida ham talqin qilinadi: globalizatsiya sharoitida madaniy xilma-xillikni hurmat qilish, inson kapitalini rivojlantirish va ijtimoiy adolatni ta’minlash.

Etno-ijtimoiy muammolar: asosiy ko‘rinishlari va sabablari

Etno-ijtimoiy muammolar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. **Etnik mojarolar va urushlar** — resurslar uchun raqobat, siyosiy manipulyatsiya, tarixiy adolatsizliklar.
2. **Migratsiya va qochqinlik** — iqtisodiy, ekologik va mojarolardan kelib chiqadigan harakatlar.
3. **Madaniy identifikatsiya inqirozi va ksenofobiya** — globalizatsiya ta’sirida milliy o‘zlikning zaiflashishi.
4. **Ijtimoiy tengsizlik va kamsitish** — etnik ozchiliklar va mahalliy xalqlarning huquqlari cheklanishi.

XX asr oxirida Sovet Ittifoqi va Yugoslaviya parchalanishi (Bosniya, Kosovo), Tojikiston fuqarolar urushi, Afrika (Ruanda, Sudan, Somali) va Kavkazdagi mojarolar millionlab qurbonlar va iqtisodiy zarar keltirdi. Etnik mojarolar tabiiy resurslarni yo‘q qiladi, infratuzilmani vayron qiladi va uzoq muddatli rivojlanishni to‘xtatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, etnik ziddiyatlar va institutsional zaiflik barqaror rivojlanishga salbiy ta’sir qiladi.

Globalizatsiya va migratsiya: ikki tomonlama ta’sir

1990–2000-yillar globalizatsiyasi savdo, kapital va axborot oqimini oshirdi, ammo migratsiyani ham kuchaytirdi. “Miya oqimi”, shaharlashtirish va madaniy to‘qnashuvlar yuz berdi. Yevropada 2005 yilgi Fransiya tartibsizliklari, keyingi yillarda anti-migrant siyosatlar (Brexit, populizm) madaniy xilma-xillikni boshqarish qiyinligini ko‘rsatdi.

Ijobiy tomoni: migratsiya iqtisodiy o‘shishga hissa qo‘shadi, madaniy almashinuvni rag‘batlantiradi. Salbiy tomoni: integratsiya muammolari, ijtimoiy keskinlik va ekologik yuklamani oshiradi.

Mahalliy xalqlar (indioslar, aborigenlar, Afrika va Osiyodagi etnik ozchiliklar) uchun SDGlar maxsus ahamiyatga ega. Ularning an’anaviy bilimlari ekologik

barqarorlikka yordam beradi, ammo yer huquqlari va ishtiroki yetarli emas. BMT hujjatlarida mahalliy xalqlar 6 marta tilga olinadi.

Markaziy Osiyo konteksti (O‘zbekiston, Tojikiston va boshqalar)

Markaziy Osiyoda etno-ijtimoiy muammolar suv resurslari, chegara mojarolari va etnik aralash hududlar bilan bog‘liq. Farg‘ona vodiysidagi keskinliklar, Tojikiston fuqarolar urushi (1990-yillar) rivojlanishni sekinlashtirdi. Aral fojiasi ekologik inqiroz sifatida etnik va ijtimoiy muammolarni kuchaytirdi.

O‘zbekiston mustaqillikdan keyin millatlararo totuvlik siyosatini olib bordi, ammo globalizatsiya va iqlim o‘zgarishi (suv tanqisligi) yangi xatarlar yaratmoqda. RESILAND CA kabi loyihalar chegara hududlarida landshaftni tiklash va jamiyatlarni kuchaytirish orqali barqarorlik va tinchlikka hissa qo‘shmoqda.

Suv, yer va resurslar uchun raqobat etnik ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin, ammo mintaqaviy hamkorlik (suv boshqaruvi, ekologik loyihalar) ularni yumshatishi mumkin.

O‘zaro bog‘liqlik va empirik misollar

- **Iqlim o‘zgarishi va mojarolar:** Sahel, Sudan, Darfur — qurg‘oqchilik resurs raqobatini kuchaytirib, etnik mojarolarni yoqadi.
- **Resurs проклятие:** Boy resurslar (neft, mineral) etnik guruhlar o‘rtasida taqsimlanmasa, mojaroga olib keladi.
- **Urushlarning ta’siri:** Mojarolar SDGlarning barcha ustunlarini buzadi — iqtisodiy zarar, ijtimoiy parchalanish, ekologik vayronagarchilik.

Etnik xilma-xillik muammo emas, balki resurs bo‘lishi mumkin: turli madaniy bilimlar innovatsiyalarni rag‘batlantiradi.

Barqaror xavfsiz rivojlanish muammolari

Barqaror rivojlanish — iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar jarayoni bo‘lib, unda tabiiy resurslardan foydalanish, investitsiyalarni yo‘naltirish, ilmiy-texnik taraqqiyotning yo‘nalishini belgilash, shaxsning rivojlanishi va institutsional o‘zgarishlar bir-biri bilan moslashtiriladi, inson ehtiyojlari va intilishlarini qondirish uchun bugungi va istiqbolli imkoniyatlar kuchaytiriladi. Bulardan maqsad, albatta, kishilarning sifatli yashash darajasini ta‘minlashdir. Insoniyatning barqaror xavfsiz rivojlanishi ko‘p jihatdan xalqaro hamkorlikka ham bog‘liq. Sanoatni energiya va resurslar sarfini kamaytiruvchi yuqori texnologiyalarga asoslangan postindustrial tizimga o‘tkazish hozirgi sivilizatsiya zimmasiga tushayotgan yukni ancha kamaytirishi mumkin. Masalan, so‘nggi 50 yil ichida ilm-fan yutug‘i natijasida dunyoda yonilg‘i sarfining keskin kamayishi tabiatdan oshiqcha boyliklarni olmasdan, atrof-muhitni iflos qilmasdan yuqori texnologiyalar asosida mahsulot olish mumkinligini isbotladi.

Tabiatni himoya qilish bo‘yicha alohida davlatlar tomonidan olib borilayotgan tadbirlar bilan bir qatorda, bu sohadagi xalqaro hamkorlik ham rivojlanmoqda. Atrof-muhitni himoya qilish va barqaror taraqqiyot bo‘yicha 1992-yili Rio de Janeyro shahrida o‘tkazilgan konferensiyada XXI asrdagi harakat, jumladan, butun insoniyat uchun barqaror-xavfsiz rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqish dasturi qabul qilindi. Dunyoning yetakchi mamlakatlari ozon qatlamini yemiruvchi moddalarni atmosferaga chiqarishni kamaytirish va keyinchalik butunlay to‘xtatish majburiyatini oldi. Yadro texnologiyalaridan foydalanuvchi davlatlar atom elektrostansiyalari xavfsizligining xalqaro standartlariga rioya qilishmoqda. Shunga qaramasdan, global, umumjahon miqyosida barqaror-xavfsiz taraqqiyot modeliga o‘tish muammosini yechish uchun hozircha sharoit yaratilgan emas. Ammo insoniyat shu yo‘nalishda rivojlanmoqda, hamkorlik qilishda davom etmoqda. Bu insoniyatning ertangi kuniga ishonchini mustahkamlaydi.

Atrof-muhitning ifloslanishi davrimizning eng dolzarb global muammosiga aylanmoqda

Irqchilik va irqiy kamsitilishga qarshi kurash

Jamiyatdagi irqiy keskinlikni yumshatishga qaratilgan tadbirlar etnik ozchilikning teng huquqlarini, jumladan, ijtimoiy sohadagi huquqlarini mustahkamlashga qaratilgan qonunlar qabul qilinishini o‘z ichiga oladi. Shunday qonunlar dastlab SSSRda, AQSH va G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida qabul qilindi. Ayniqsa, Yevropada irqiy kamsitilishga qarshi qonunlarni mustahkamlashga qaratilgan tadbirlar amalga oshirildi.

Dunyo xalqlari irqchilikka qarshi

Etnik ozchilikning ijtimoiy muammolari va siyosiy maqomiga fuqarolik jamiyatining nodavlat tizimlari, ayniqsa, katta e'tibor qaratdi. Masalan, kasaba uyushmalarida etnik ozchilik vakillari manfaatlarini ifoda etuvchi bo'limlar paydo bo'ldi. Yetakchi siyosiy partiyalar ham etnik ozchilik vakillari uchun o'z bo'limlarini ochdi. Parlamentga, mahalliy hokimiyat organlariga etnik ozchilik vakillaridan nomzodlar ko'rsatildi. 1987-yili Buyuk Britaniyada ilk bor jamoa palatasiga etnik ozchilik vakillaridan to'rt nafari saylandi. Keyin qora tanli Devid Dinkins Nyu York shahar meri, afro-amerikalik Barak Husayn Obama AQSH prezidenti, kelib chiqishi belujlardan bo'lgan Sodiq Omonxon London shahrining meri etib saylandi. Ammo 2015-yili AQSHning bir necha shaharlarida politsiyachilar va irqchilar tomonidan qora tanli amerikaliklarning o'ldirilishi ortidan prezident B.Obama AQSH uchun irqchilik hamon dolzarb muammo ekanligini tan oldi.

XX asr oxiri–XXI asr boshlaridagi etno-ijtimoiy muammolar XX asr oxiriga kelib katta moddiy resurslarga ega bo'lmagan davlatlar ham etno-ijtimoiy muammolar bilan to'qnash kela boshladi. Zotan, XXI asrda etno-ijtimoiy mojarolar o'tgan asrdagi sinfiy kurashlarga nisbatan ham jiddiyroq muammolar manbai bo'lishi mumkinligini bugungi voqealar ko'rsatmoqda.

Millatlararo hamjihatlik — etnik mojarolarni bartaraf etishning samarali yo'li

Jahonda aholisi 1 mln dan ziyod bo'lgan 164 ta davlatning yarmidan kamrog'i nisbatan bir millatli, ya'ni asosiy aholisi bitta millatga mansub davlatlardir. Qolgan davlatlar ko'p millatli hisoblanadi. Aholining ko'p millatli tarkibi shu davlatda etno-ijtimoiy mojarolar kelib chiqishini muqarrar qilib qo'ymaydi. Ko'p millatli mamlakatlar, masalan, O'zbekistonda turli millatlarning tinch-totuv yashash an'anasi shakllangan. Ammo dunyoning ayrim hududlarida etnik mojarolarning keskinlashuvi yuz bermoqda. XX asrning 80-yillari oxiriga kelib, yuz bergan jami harbiy mojarolarning yarmidan ko'pi bir davlat ichkarisida, etnoslararo mojarolar edi. O'sha paytda bu mojarolarning asosiy maydoni Osiyo va Afrika mamlakatlari bo'ldi. Ammo SSSR tarqalib ketishi bilan uning sobiq hududida o'nlab etnoslararo keskinlik o'choqlari vujudga keldi. SSSRda milliy-hududiy chegaralanish o'tkazilgan XX asrning 20-yillarida sovet respublikalari o'rtasidagi chegaralarni belgilashda etnik omil yaxshi inobatga olinmagan, natijada ko'plab aholi o'z milliy respublikalari hududidan tashqarida qolib ketgan.

Bu muammo, ayniqsa, Kavkazorti respublikalari va O'rta Osiyoda SSSR qulagandan so'ng yaqqol sezilib qoldi. Bu hududlarda ko'plab etnoslararo mojarolarning kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Sovet davrida barcha respublikalarning sanoat potentsiali bir xil rivojlanmagani ham SSSR parchalangandan so'ng bir qator etno-ijtimoiy muammolar manbaiga aylandi. Ayniqsa, 2000-yillardan boshlab sobiq sovet respublikalaridan mehnat muhojirlarining ommaviy ravishda Rossiya Federatsiyasiga kelishi bu yerda etno-ijtimoiy holatni keskinlashtirib yubordi.

Xullas, XX asrdagi juda katta siyosiy va harbiy to'qnashuvlarning mahsuli bo'lgan etno-ijtimoiy muammolar asr oxirida Yevropada yuz bergan siyosiy bo'hron (inqiroz), SSSR va sotsialistik lagerning tarqalib ketishi natijasida yanada avj oldi. XXI asrga kelib kishilarni irqiy va diniy mansublik asosida kamsitishlar kamaygan bo'lsa-da, ijtimoiy tengsizlik, migratsiya jarayonlari bilan bog'liq masalalar hamon saqlanib qolmoqda.

Xulosa va tavsiyalar

XX asr oxiri — XXI asr boshlarida barqaror rivojlanish insoniyatning strategik javobi bo‘ldi, ammo etno-ijtimoiy muammolar uning eng zaif nuqtasi hisoblanadi. Ijtimoiy inkluzivlik, madaniy xilma-xillikni hurmat qilish va etnik tengsizlikni bartaraf etishsiz ekologik va iqtisodiy maqsadlarga erishib bo‘lmaydi.

Tavsiyalar:

- Mahalliy xalqlar va etnik ozchiliklarning ishtirokini kuchaytirish (FPIC — erkin, oldindan va axborot asosidagi rozilik).
- Ma'lumotlar disaggregatsiyasi (etnik, migratsiya holati bo'yicha).
- Mintaqaviy hamkorlik (Markaziy Osiyoda suv va ekologiya bo'yicha).
- Ta'lim va madaniy almashinuv orqali ksenofobiyaga qarshi kurash.
- Institutsional mustahkamlash — qonun ustuvorligi va inkluziv boshqaruv.

O‘zbekiston kabi ko‘p millatli davlatlar uchun bu tajriba muhim: barqaror rivojlanish millatlararo totuvlik va inkluziv siyosatga asoslanishi kerak. Kelajak tadqiqotlari etnik xilma-xillikni barqaror rivojlanishning strategik resursi sifatida o‘rganishga qaratilishi lozim.

Adabiyotlar

1. World Commission on Environment and Development. Our Common Future (1987).
2. UN. Agenda 21 va 2030 Agenda for Sustainable Development.
3. BMT va boshqa xalqaro hisobotlar (IOM migratsiya, UNDP, World Bank).
4. Ilmiy manbalar: etnik mojarolar va SDGlar bo'yicha tadqiqotlar.